

שיעור שלושה עשר

הפטורים מן הראייה ומקרבן פסח

גבי ההוא ארמאה שבא לפני רבי יהודה בן בתירא (ג ע"ב), תוס' מבארים מדוע ריב"ב עצמו לא עלה לרגל אלא נשאר בעירו נציבין:

ורבי יהודה בן בתירא שלא עלה לרגל, י"ל שלא היה לו קרקע, או זקן היה שאינו יכול להלך ברגליו דפטור מפסח כמו מראיה, א"נ נציבין חו"ל היא, כדמוכח בסיפרי בפ' ראה ועוד בתרגום ירושלמי...

האחרונים האריכו לדון כאן בהבנת הפשט בתוס': כאשר תוס' שואלים על ריב"ב – האם כוונתם שלא עלה לרגל ולא קיים מצוות עלייה לרגל, או שלא קיים מצוות הקרבת קרבן הפסח.

ויש להקדים, דהנה בדבר זה נראה שיש מחלוקת בין הראשונים.

בתוס' רבנו פרץ כתב: "וא"ת אמאי לא אמר להם כשהיה עולה לרגל? וי"ל שלא היה עולה לרגל, לפי שהיה פטור כי היה זקן... א"נ שלא היה לו קרקע... א"נ היה דר בחו"ל, והדר בחו"ל אינו חייב לעלות לרגל", ומדבריו משמע שכל הדיון הוא אך ורק לעניין העלייה לרגל ולא לגבי הקרבת קרבן פסח.

לעומת זאת, בתוס' הרשב"א משאנץ, הביא את תמיהת התוס' בלשון אחרת: וריב"ב שלא היה עולה לרגל לעשות הפסח, י"ל וכו' ופטור נמי מפסח, כמו שלא חייב לעלות משום ראייה". ומלשונו עולה להדיא שהקושיא היא מדוע לא עלה לעשות הפסח. וממילא יוצא לכאורה, שיש קשר ותלות בין פטורי עליה לרגל לבין פטורי הקרבת קרבן פסח, שכל מיש פטור מראייה פטור גם מקרבן פסח.

אם נחזור למש"כ בתוס' דידן, ניתן להבין בדבריהם את שתי ההבנות: מצד אחד, בשאלתם הלשון היא: "שלא עלה לרגל", ומשמע שעניין זה הוקשה לתוס'. מאידך, בסיפא כתבו: "דפטור מפסח כמו מראייה", ומכאן מבואר כהצד השני, שהקושיא הייתה מדוע לא הקריב את קרבן הפסח.

השאלה הנ"ל – מהי כוונת התוס' – היא שעמדה ביסוד מחלוקת האחרונים דלקמן:

ראש המדברים בעניין זה מבין רבותינו האחרונים, הוא המשנה למלך בריש הלכות קרבן פסח.

הרמב"ם כותב שם, שמצוה לשחוט ומי שביטל מצוה זו בזדון חייב כרת. וכותב על כך המל"מ, דכל הני שפטורים מראייה והביאם הרמב"ם בהלכות חגיגה פ"ב ה"א (כגון נשים ועבדים וחרש וחיגר וזקן וכו' – סה"כ אחד עשר פטורים, כיעו"ש) הפטור שלהם הוא דווקא לעניין ראייה, אך בקרבן פסח נראה דחייבים. ולכן בהל' ק"פ הרמב"ם לא פירט את כל הפטורים הללו, דלא ילפינן פסח מראייה. ומוסיף המל"מ, שמדברי התוס' דידן משמע שזקן או מי שאין לא קרקע פטורים מפסח, וכותב על כך שלא ידע מנא ליה להתוס' שהפטור מפסח דומה לפטור מראייה. ומוכיח כמה הוכחות, שבגמ' מצינו אוקימתא שפטור מפסח כאשר אינו יכול לאכול כזית, ולפ"ד התוס' הו"ל לגמ' לומר שאינו יכול לעלות ברגליו וכדו', שהוא יותר שכיח. ועוד, שנשים פטורות מראייה וחייבות בפסח, ואם יש היקש גמור בין הדינים, הרי הם צריכים להיות שווים בכל.

ומוכח, שהמל"מ למד בדברי התוס' כמ"ש להדיא בתוס' הרשב"א.

ועוד מקשה המל"מ, שאחד התירוצים בתוס' הוא שהיה בחו"ל, ואינו מובן מה זה מועיל, אם לפטור מפסח ראשון – אין צורך שיהיה בחו"ל, ודי שיהיה רחוק ט"ו מיל מירושלים, ואם לפטור מפסח שני – "זה לא ידעתי היכא איתיה, ואף במצות ראייה לא ראיתי שיפטרו למי בחו"ל". ומסיים המל"מ: "סוף דבר, שדברי התוס' מתחילתם עד סופם צריכים אצלי תלמוד".

ובאמת צ"ע, שאף אם תוס' משווים את הדינים, אינו מובן מהיכא נפקא להו שמי שדר בחו"ל פטור ממצוות ראייה?

והנה, בספר אור חדש לר"א הקליר השני, הביא סמך לדברי התוס' הללו, מהגמ' בתענית, שאין שואלין טל מטר עד שיגיע אחרון לנהר פרת. ומדוע לא ממתנינים גם לשאר ישראל שיגיעו למקום רחוק יותר בחו"ל? אע"כ שלא היו עולי רגלים ממקומות רחוקים, משום שדרים בחו"ל ופטורים.

הוכחה נוספת, שהגמ' בב"מ משווה בין עניין עלייה לרגל להשבת אבידה, ומשמע שהכרזת האבידה היא רק לתושבי א"י, כיעו"ש.

ועוד מביא האו"ח מדברי הגמ' בגיטין גבי המביא גט ממד"ה, ע"ש.

בשו"ת שאילת יעב"ץ (עמדין; ח"א סי' קכז) דן אם בני ישראל דרי חו"ל בזמן הבית חייבין לעלות לרגל, ואת"ל דפטורי מראיה – אכתי תיבעי אי מיפטרי נמי מקרבן פסח. ובתוך דבריו הביא את הוכחת האו"ח הנ"ל (שלא בשמו), וכתב שאין זו ראייה,

דלא מתקבל על הדעת ששאלת הגשמים תהיה תלויה באחרוני העולים מהמקומות הרחוקים ביותר, ולכן התחשבו רק עד גבול מסוים – "לפי שבודאי לא ימתינו בשאלת הגשמים בעבור שוכני ח"ל הבאים מארץ רחוקה".

ואפשר לדחות בדרך אחרת, שהטעם שלא מחכים לרחוקים הוא מפני שהגשם ירד רק עד נהר פרת, שעד שם הוא גבול א"י, ועל כך מתפללים.

החשק שלמה הביא מקור לכך שבני חו"ל פטורים מן הראייה, מדברי הירושלמי בהוריות (פ"ק ה"ב), דאיתא שם: "רבי אמי בשם רבי שמעון בן לקיש, לראיה הלכו אחר יושבי ארץ ישראל". ופירש הפני משה: "אם יש רוב הקהל מיושבי אר"י שעשו בהוראת ב"ד הוי רוב ואין משגיחין על יושבי חו"ל". יעו"ש. וא"כ אפשר שיש לדקדק מדברי הירושלמי הללו נמי דיושבי חו"ל פטורין מלעלות לרגל.

מאידך, הביא החשק שלמה בשם ס' קהילת יעקב להר"י מקרלין, שעיקר הטעם שבני חו"ל פטורים הוא משום שאין להם קרקע בא"י, והכל תירוץ אחד הוא. דהיינו, שאין כוונת התוס' שכל מי שדר בחו"ל פטור, אלא שלאחר שכתבו תוס' שלא היה לריב"ב קרקע, הוסיפו, שגם אם הייתה לו קרקע שם בנציבין, מ"מ זו חו"ל, ומכיוון שלא הייתה לו קרקע בא"י – לא התחייב.

ונראה, שמקור דברי הקה"י מקרלין הוא, מתוכן הפסוק שהביאו תוס' "ולא יחמוד איש את ארצך" – שצריך שתהיה לו קרקע דווקא בא"י, שעל כך דיבר הפסוק.

וכע"ז כתב לבאר דברי התוס' בהגהות הרא"ם הורביץ בקצרה, וכן הנצי"ב במרומי שדה.

הרמב"ם בהל' חגיגה שם השמיט לגמרי את דינו של רבי אמי שמי שאין לו קרקע פטור מעלייה לרגל, ובמל"מ שם העיר על כך, והביא את דברי רבי אמי וכתב "ולא ידעתי למה השמיט רבינו דין זה". וכן הביא ד' התוס' בחגיגה וכתב דמשמע שזו הלכתא פסיקתא, וכן מוכח מהתוס' דידן בפסחים. עכ"ד.

ומהר"י קורקוס כתב דאפשר לדחוק, שדעת רבי אמי אינה מוסכמת על הכל, שהרי יש בגמ' ברייתא בשם איסי בן יהודה, שדורש מהפסוק "ולא יחמוד איש את ארצך" לימוד אחר, וא"כ שמא הרמב"ם פסק כמותו ולא כדעת רבי אמי שלמד מפסוק זה שמי שאין לו קרקע פטור מהראייה. אך מסיים: "ובודאי שזה דוחק ואין הסוגיא סובלת".

אך במאירי בסוגיין כתב להדיא שאף מי שאין לו קרקע חייב בראייה, וכך לומד מזה

שהרמב"ם השמיט זאת.

וא"כ יש לנו כמה מקורות וסברות מדוע מי שאין לו קרקע פטור ממצוות ראייה.

ועתה יש לברר – מניין לתוס' שפסח דומה לראייה לעניין זה?

האור חדש כותב, שאם מי שאין לו קרקע פטור מעלייה לרגל, נוכל להבין גם את הפטור מקרבן פסח למי שאין לו קרקע, שהרי בפסוק כתוב "שלוש פעמים בשנה", וא"כ פטור מעלייה לרגל אף בחג הפסח, וממילא פטור מקרבן.

עוד מבאר האו"ח, שייתכן שכוונת התוס' היא שריב"ב הולך בדעת ר"ש לקמן צא ע"ב, הסובר שאשה אינה חייבת בקרבן פסח אלא הוא רק רשות. וכותב האו"ח שכנראה הטעם לכך הוא דילפינן פסח מעלייה לרגל, שבעלייה לרגל כתוב "זכורך". וא"כ רואים שיש השוואה בין קרבן פסח לעלייה לרגל, ומכאן למדו התוס' גם לשאר דברים.

הצל"ח חולק לגמרי על כל ההבנה הנ"ל (שתוס' נתקשו מדוע לא הקריב קרבן פסח), וכותב שההבנה הנכונה היא שתוס' הקשו מדוע לא עלה לרגל, וע"ז תירצו את כל תירוציהם. ולגבי הקושיא מדוע לא הקריב קרבן פסח, התשובה פשוטה – שפטור משום שהיה בדרך רחוקה, וז"ל:

הנה אין כוונת התוס' שמי שאין לו קרקע פטור מפסח, ופוק חזי שתחלת קושיית התוספות לא היה להקשות למה לא עלה רבי יהודה בן בתירא לעשות הפסח, שזה אינו קושיא, דודאי היה בדרך רחוקה ופטור, ולא מצינו שיהיה מחוייב לעלות ולהתקרב קודם זמן הפסח, ובי"ד שמגיע הזמן הרי הוא בדרך רחוקה. אבל הוקשה להם למה לא עלה לרגל שזה מצוה על כל ישראל לעלות איש ממקומו לירושלים להגיע שם ברגל, ועל זה תירצו שלא היה לו קרקע ומי שאין לו קרקע אין צריך לעלות לרגל כדלקמן דף ח' ע"ב, וכיון שלא עלה ממילא פטור מפסח כמו מראיה. וראיתי להמשנה למלך פ"א מהלכות קרבן פסח (הלכה א) שנתקשה בדברי התוספות הללו, ולענ"ד נראה כמו שכתבתי.

והנצי"ב במרומי שדה החרה החזיק אחריו, והוסיף גדולה מזו, שאף מפסח שני פטור, כי רק מי שהיה בא"י בזמן פסח ראשון ולא הצליח להגיע לתוך ט"ו מיל – מחויב בפסח שני, אך מי שהיה בחו"ל פטור לגמרי.

אמנם לגבי פסח שני כתב הצל"ח שיהיה חייב.

חידושו הגדול של הצל"ח הוא, שאין חובה לקרב עצמו לתוך תחום החיוב.

ומש"כ בגמ' שאם היה יכול להגיע ולא הגיע חייב כרת, היינו דווקא כשהיה יכול להתקרב בתוך זמן החיוב. כך יבאר הצ"ח.

המנחת חינוך (מצוה ה אות יג) מאריך לחלוק מכל וכל על דברי הצ"ח, וכותב שלפי דבריו יוצא שכמעט כל עם ישראל פטורים מקרבן פסח, משום שהם דרים חוץ לט"ו מיל, וא"כ, לפני זמן החיוב אינם מחויבים להתקרב, ולאחר זמן החיוב הרי הם בדרך רחוקה. וגם א"א לומר שעשו פסח שני – כי פסח שני אין עושים ברוב עם ישראל.

ולכן הוא סובר שודאי יש חיוב להתקרב לתוך הט"ו מיל כדי שיוכל להקריב את קרבן הפסח, כשם שחייב אדם לבנות סוכה ולקנות ד' מינים לפני החג, כדי שלא יישאר בלעדיהם.

אמנם המנ"ח מקשה על דברי עצמו, שהרי מבואר בגמ' לקמן (סט ע"א), שערל שלא מל ענוש כרת, וכתב רש"י שם דאע"ג דלא חזיא רמי מצוה עליה וכו' ע"ש, ומבואר שכל עוד לא הגיע זמן החיוב אינו מחויב להתחייב, וכהצ"ח. אך המנ"ח דוחה וכותב שלדעתו ברור שכוונת רש"י היא רק שהוא פטור מכרת, אך ודאי שמבטל מ"ע אם אינו גורם לעצמו להתחייב.

ואף מוכיח שיטתו מדברי הגמ' בסוכה (כה ע"א-ע"ב) גבי עוסק במצוה פטור מן המצוה, שהמקור לכך הוא מהפסוק "ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ולא יכלו לעשות הפסח", שנחלקו הדעות במה מדובר, וי"א שהכוונה שעסקו בנדב ואביהוא שמתו ולכן נפטרו מן הפסח. וא"כ משמע שרק אם עסקו במצוה נפטרים, אך שלא לצורך מצוה אסור להיפטר ע"י טומאה או שאינו מתקרב לתחום חיובו. אמנם כותב על ראייה זו ש"אפשר לדחות בקל", ונראה כוונתו שאפשר לדחות, ששם מיירי שהפקיעו את עצמם מהחיוב ע"י שנטמאו, ודבר זה אסור אם אינו לדבר מצוה, אך אין ראייה שצריך להכניס עצמו לחיוב.

אך עכ"פ למסקנה נשאר המנ"ח בדעתו ודלא כהצ"ח.

המנחת אשר בחידושו לסוגיין (סי' ה) נוקט כגישת הצ"ח. ומבאר, שהפטור של "דרך רחוקה", אינו פטור מחמת אונס, אלא שאין לו כלל חיוב.

ומביא כמה ראיות לדבר: הרמב"ם בהל' קרבן פסח (פ"ה ה"ב) כתב: מי ששגג או נאנס, ולא הקריב בראשון, אם הזיד ולא הקריב בשני – חייב כרת. אבל מי שהיה טמא או בדרך רחוקה ולא עשה את הראשון, אע"פ שהזיד בשני אינו חייב כרת... – ומוכח מכאן שיש חילוק בין פטור של אונס, לבין פטור של מי שהיה בדרך רחוקה.

שכאשר נפטר באונס, היה חייב, אלא שנפטר בגלל האונס. אך כאשר היה בדרך רחוקה – אין זה פטור מדין אונס, אלא פטור מעצם החיוב. וכדברי הצ"ח והנצי"ב.

ועוד הוכיח, מד' הרמב"ם שם (ה"ט) שאינו סובר שהפטור של דרך רחוקה חל בחצות היום כדעת רש"י ותוס', אלא משמע דס"ל שהפטור חל בזמן הנץ החמה ביום י"ד, שכתב: "אם עליית השמש וכו' ה"ז בדרך רחוקה", ולדעתו אם בשעת הנץ היה מרחק ט"ו מיל – פטור, ואם היה פחות – חייב, משום שיכול להגיע אחר חצות לשטח העזרה. ומבואר, שהפטור אינו מדין אונס, כי אם הוא מדין אונס – מדוע הזמן הקובע הוא הנץ החמה, הרי רק בחצות הוא אונס גמור שלא יוכל להגיע עד זמן ההקרבה האחרון? אע"כ שיש פטור בעצם ולא מחמת אונס.

ועוד, דאיתא בגמ', שאם היה בדרך רחוקה אך יכול להיכנס בסוסים ופרדים – פטור. ואם היה זה פטור מחמת אונס – היה עליו לעשות כל טצדקי כדי להגיע. ומוכח גם מכאן שאינו פטור מטעם אונס.

ואילו מה שצריך לקנות ד' מינים וכדו', שם הפטור הוא רק מחמת אונס, ולכן מחויב לעשות כל שביכולתו לקנותם קודם החג. אך ב"דרך רחוקה" אין כלל חיוב.

ולגבי מש"כ המנ"ח שלפי הצ"ח כל ישראל היו פטורים, כותב שאכן דבר זה אינו מסתבר, אך בזמן בית ראשון רוב עם ישראל היו דרים באותו תחום של ט"ו מיל. ועוד, שרוב עמי"ש היו עולים לרגל מדין מצוות ראייה, וממילא גם היו מחויבים בהקרבת קרבן פסח, כי הם בתוך התחום¹.

ויש להעיר, שהחזו"א (או"ח - סי' קכט [הערות במסכת חגיגה], אות א) סובר כהמנ"ח, שחייב להכניס עצמו לחיוב, ואם אינו עושה כן נקרא מבטל מ"ע. והיעב"ץ (הנ"ל) כתב, שאמנם פטור, אך מדין אונס.

וא"כ יש שלוש שיטות בדבר: או שפטור מעצם המצוה, או שפטור מדין אונס, או שאין שום פטור².

¹ ואכן יש לתמוה על עצם קושיית המנ"ח הנ"ל, שהרי יש סוברים ש"דרך רחוקה" היינו חוץ לאסקופת העזרה. ולפ"ז ודאי שרוב ישראל היו רחוקים משם בשעת החיוב (הנץ או חצות) והיו נפטרים, וזה תימה.

² א"ה: וע"ע בכל העניין בשו"ת חיים שאל למרן החיד"א (ח"א סי' פד), וכן בשו"ת עטרת פז (חלק א כרך ג, חושן משפט סימן טו, אות יח-יט), שדנו בזה באורך.